

Innovative Academy
Research Support Center

20(20)

ZAMONAVIY DUNYODA
INNOVATSION
TADQIQOTLAR:
NAZARIYA VA AMALIYOT

RESPUBLIKA
ILMIY-AMALIY
KONFERENSIYASI

OpenAIRE

zenodo

INTERNET
ARCHIVE

OPEN ACCESS

**«INNOVATIVE ACADEMY» ILMIY TADQIQOTLARNI
QO'LLAB-QUVVATLASH MARKAZI**

**«ZAMONAVIY DUNYODA INNOVATSION TADQIQOTLAR:
NAZARIYA VA AMALIYOT»NOMLI № 20-SONLI ILMIY, MASOFAVIY,
ONLAYN KONFERENSIYASI**

**ILMIY-ONLAYN KONFERENSIYA TO'PLAMI
СБОРНИК НАУЧНЫХ-ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИЙ
SCIENTIFIC-ONLINE CONFERENCE COLLECTION**

OpenAIRE

OPEN ACCESS

zenodo

INTERNET
ARCHIVE

in-academy.uz

MATN MUALLIFINING INDIVIDUAL XUSUSIYATLARINI ANIQLASH BO'YICHA LINGVISTIK EKSPERTIZA

Musulmonova Kamola Xusniddin qizi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6984114>

Annotatsiya

Maqolada lingvistik ekspertizaning matn avtorizatsiyasi bilan bog'liq holatlarida amalga oshirish jarayoni, muallif identifikatsiyasini aniqlash tamoyillari va bu jarayonda mutaxassis, ekspert, lingvist-ekspert vazifalari aniqlashtirib beriladi. Shuningdek, ekspertiza jarayonida lingvist-ekspert xulosalarini shakllantirishda e'tibor qilinishi lozim bo'lgan mezonlar sanab o'tiladi.

Kaloit so'zlar: lingvistik ekspertiza, identifikatsiya, konfliktli matn, matn avtorizatsiyasi, diagnostika

Konfliktli matnda muallif identifikatsiyasini amalga oshirish, u haqidagi bir nechta ma'lumotlar ni aniqlash jarayonini qamrab oladi. Identifikatsiyani quyidagi tamoyillarga muvofiq amalga oshirish mumkin:

1. Muallifning jinsi va taxminiy yoshi qancha?
2. Hujjat muallifining kasbi nima?
3. Matn yozilgan til matn muallifining ona tilimi?
4. Ushbu matn ilmiy (jurnalistik, rasmiy-ishbilarmonlik) nutq uslubiga ega bo'lgan odam tomonidan yozilganmi?
5. Yozma matnni bajarish shartlarini belgilashni talab qiladigan bahsli vaziyatlarda.
6. Matn yozma tilni qasddan buzish bilan tuzilganmi?
7. Qo'lda yozilgan matn muallifi va ijrochisi bitta odammi?

Ikkinchisini tuzish paytida o'rganilayotgan matn muallifi qaysi holatda bo'lgan: normal yoki g'ayrioddiy fiziologik holatda (alkogol yoki giyohvandlik holati, stress, jismoniy charchoq, kasallik va boshqalar)?

Og'zaki taqdimot, qo'lda yozilgan yozuv yoki kompyuterda terilgan hujjat bo'lsin, har bir insonning nutqi o'ziga xos. U muallif va uning xarakteristikalari haqida deyarli barmoq izlaridagi ma'lumotlarga o'xshab guvohlik berishi mumkin. Matnning ijrochisi va muallifini aniqlash bo'yicha tadqiqotlar matn muallifligi shubha tug'dirganda, plagiat, anonim yoki psevd-anonim mualliflik, shuningdek, stilizatsiya va taqlid qilishda shubhalar mavjud bo'lganda amalga oshiriladi. Tadqiqot obyekti to'g'ridan-to'g'ri yozma nutqning mazmuni va

xarakterli xususiyatlari, uning qo'li bilan yozilgan yoki bosma nusxasida, qo'l yozuvi imtihonidan farqli o'laroq, obyekt grafik komponent hisoblanadi.

Ijrochini va matn muallifini aniqlash bo'yicha ekspertizadan mualliflik huquqiga rioya qilingan hollarda sudgacha tekshirishlar va sud majlislari paytida murojaat qilinadi. Shuningdek, ijrochi va matn muallifini identifikatsiya qilish tartibi suddan tashqari xarakterga ega bo'lishi mumkin, agar talabnoma beruvchi sud idoralariga murojaat qilishni maqsad qilmasa. Tadqiqotning ekspert muallifi, ijrochi va matn muallifini aniqlash bo'yicha tadqiqot doirasida ikkita muammo guruhini hal qiladi: identifikatsiya va diagnostika. Identifikatsiya tushunchasi identifikatsiyalashni, turli xil obyektlarning o'zaro munosabatini to'liq aniq shaklda anglatadi. Siz odamni, masalan, hujjatlar, barmoq izlari yoki DNK molekulasi orqali aniqlashingiz mumkin. Shuningdek, matn muallifligini – ekspertga tegishli bo'lgan ma'lum mezonlarga muvofiq belgilash mumkin. Identifikatsiya qilish vazifalari matnga va ba'zi bir aniq shaxslarga mos keladigan masalalarni o'z ichiga oladi. Matn muallifi yoki muallifini aniqlash mualliflik huquqi bo'yicha barcha da'volarda muhim ahamiyatga ega. Ko'pincha shuhrat, sharaf va gonorarga muhtoj bo'lgan ikkita yoki hatto undan ham ko'proq potensial mualliflar nashr etilgan matn muallifligini da'vo qilishadi.

Bundan tashqari, matn ijrochisi yoki muallifini aniqlash bo'yicha tajriba muallifni aniq belgilaydigan aniq biron bir imzoga ega bo'lmagan matn diktant, har qanday usulda bosilgan yoki boshqa biron tomonidan yozilgan hollarda qo'llanadi. Masalan, bir kishi, Internetda e'lon qilingan boshqa odamning hikoyasini qo'l bilan to'liq yozishi mumkin. Bunday holda qo'l yozuvi ekspertizasi ushbu hujjatni birinchi shaxs haqiqatan ham yozganligini tan oladi. Haqiqiy muallifni aniqlash uchun imtihon ijrochini yoki matn muallifini aniqlash uchun ishlatiladi.

Ijrochi va matn muallifini aniqlash uchun ekspertizani qo'llashning yana bir katta va ancha murakkab sohasi turli ekstremistik tashkilotlar faoliyati sohasiga tegishli. Bunda ekspert, tarqatilgan varaqalar, maqolalar, internetdagi nashrlar va ekstremistik faoliyatga da'vatlarni o'z ichiga olgan boshqa matnlarning muallifini aniqlaydi. Bunday tajriba yuqorida aytib o'tilgan matnlar muallifini javobgarlikka tortishga yordam beradi. Xuddi shu narsa muallifni ma'muriy yoki jinoiy javobgarlikka tortishni o'z ichiga olgan har qanday matnlarga nisbatan qo'llanadi. Bunga tuhmat qiluvchi ma'lumotlar, sha'n va qadr-qimmatni haqorat qiluvchi matn, tahdid alomatlarini o'z ichiga olgan matn muallifini aniqlash kiradi.

Shuni esda tutish kerakki, mutaxassis muallif faqat ushbu shaxs o'rganilayotgan matn muallifi bo'ladimi degan savolga javob berishi mumkin. Matnda sha'ni va qadr-qimmatini kamsitadigan tuhmat, tahdidlar, iboralar, shuningdek, noqonuniy xatti-harakatlarga da'vo mavjudligini aniqlash uchun lingvistik ekspertizaning tegishli turlarini o'tkazish kerak. Bu borada diagnostik vazifalar guruhi yanada kengroq. U tadqiqot uchun taqdim etilgan matnni yozgan shaxsning xilma-xil xususiyatlarini aniqlash bilan bog'liq barcha savollarni o'z ichiga oladi. Lingvist-ekspert konfliktli matn bo'yicha quyidagicha diagnoz qo'yishi mumkin:

- matnni yozgan odamning jinsi va taxminiy yoshini aniqlash, muallif nutqining xarakterli xususiyatlari bilan belgilanadi;

- yoshning ta'rifi muallifning matnda aniqlangan psixologik xususiyatlariga, shuningdek, masalan, ma'lum bir yosh guruhiga xos bo'lgan ba'zi jargonlardan foydalanishga asoslanish;

- muallifning ijtimoiy identifikatorlari ta'rifi (sotsial xoslanishi);

- muallifning qay darajada ma'lumotli ekanligini va qaysi sohada ta'lim olganligini aniqlash mumkin, masalan, muallifning sohada oliy ma'lumoti bormi, bundan tashqari, ijtimoiy identifikatorlarga muallifning madaniy rivojlanish darajasi, kasbiy xususiyatlari, aqlning rivojlanish darajasi va boshqalar kiradi;

- matn muallifi tomonidan qasddan o'zgartirishlar borligini aniqlash;

- matn muallifining ruhiy holatini aniqlash;

- hujjat muallifining ilmiy, ijtimoiy-siyosiy bilimiga ega/yoki ega emasligini ma'lum yo'nalishdagi matnlarni - ilmiy maqolalar, jurnalistik materiallar, ishbilarmonlik hujjatlarini yoza olish qobiliyati baholash orqali asoslash;

- o'rganilgan matn muallifining hududiy mansubligini aniqlash;

Matnning ijrochisi va muallifini aniqlash bo'yicha lingvistik ekspertizalar natijalariga ko'ra matnning lingvistik, psixologik va ijtimoiy, texnik xususiyatlarini o'rganish orqali muallifning taxminiy "portret"ini yaratish mumkin. Bunday ekspertiza natijalari, masalan, sud ekspertizasida jabrlanuvchiga tahdid yoki qandaydir talablar matnini yuborgan huquqbuzarning profilini tuzishda ishlatilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Musulmonova K.X. Scope and boundaries of linguistic expertise // Web of Scientist:

International Scientific Research Journal - ISSN: 2776-0979. Indonesia.

2. Бринев К. И. Теоретическая лингвистика и судебная лингвистическая

- экспертиза. Монография/ – Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2009. – С. 252.
- Бринев К. И. Теоретическая лингвистика и судебная лингвистическая экспертиза.: Автореф. дисс.... докт. филол. наук. – Кемерово., 2010;
3. Musulmonova K.X. Lingvistik ekspertizaning umumiy metodlari//Til va adabiyot ta'limi.
.–Toshkent, 2021– № 6. – B. 14-21
4. Musulmonova K.X. Lingvistik ekspertizaning metodologik masalalari//O'zMU xabarlari. – Toshkent, 2021 – № 5. – B. 228-231.
5. Musulmonova K.X. Ozbek yozma matnlarida lingvistik ekspertiza o'tkazish maqsadi va asoslari//International conference. “Wissenschaftliche Ergebnisse und Errungenschaften” (München, Deutschland dezember 25, 2020) DOI 10.36074/25.12.2020.v3.35. 97-101 p
6. Musulmonova K.X. Anonim xatlar bo'yicha lingvistik ekspertiza o'tkazish jarayoni// International and scientific conference: “Modernization of today's science: experience and trends” (Singapore. May 17.2021)
7. Musulmonova K.X. Milliy korpus yaratishning kriminolingvistika taraqqiyotidagi roli va ahamiyati Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – Toshkent: ToshDO'TAU May 17.2021)
8. Bromby, M. C. (2002)The Role and Responsibilities of the Expert Witness within the UK Judicial System, dissertation presented for the Diploma in Forensic Medical Science. Available online at: www.caledonian.ac.uk/lss/global/contactmaps/staff/bromby/DipFMSSDissertation.pdf. (accessed 9 January 2008)

QORAQALPOQ TILIDA SOʻZ YASALISHINI OʻRGATISH METODIKASI.

¹Qarlibaeva Naushegul Baxitjanovna

²Seydullaeva Dilnaza Amanbaevna

¹Kegeyli tumanidagi 23-umumta'lim maktabi
qoraqalpoq tili va adabiyoti o'qituvchisi

²Kegeyli tumanidagi 18 -umumta'lim maktabi
qoraqalpoq tili va adabiyoti o'qituvchisi
<https://doi.org/10.5281/zenodo.6984194>

Qoraqalpoq tili yangi yoziladigan tillardan biridir. Uni chuqur o'rganish asosan 50-yillarda boshlangan. Qoraqalpoq tilini o'rganishda N.A.Baskakov alohida o'rin tutadi, u ikki jildlik "Qoraqalpoq tili" /M., 1950-1952/ fundamental asarini hamda 1932-yilda nashr etilgan qoraqalpoq tilining birinchi grammatikasini yozgan. Soʻz yasash usullari qadimdan rus va turkiyzabon olimlarning tadqiqot ob'ekti bo'lib kelgan. Asarlarning mavjudligiga qaramay, ko'rib chiqilayotgan mavzu bo'yicha haligacha konsensus mavjud emas. Tuzama so'zlar faqat bir modelga ko'ra shakllanmaydi, ular ma'lum qoliplarga asoslanadi, so'z yasashning turli usullari orqali hosil bo'ladi. Bu usullar shakli, mazmuni va unumdorligi jihatidan bir xil emas, har bir soʻz yasash usulining o'ziga xos xususiyatlari bor. Soʻz yasovchi soʻz yasash usulining asosiy xususiyati hisoblanadi. Bitta formatant orqali hosil bo'lgan hosila soʻzlar soʻz yasashning bir usuliga kiradi. Hozirgi turkiy asarlarda soʻz yasash yo'llarining nomi, mazmuni va soni turlicha ko'rsatilgan. Aksariyat ishlarda faqat asosiy va samarali usullar keng tahlil qilingan. Turkiy tillar grammatikalarida asosan affiks va qo'shma soʻzlar ko'rsatilgan bo'lib, ulardan faqat ba'zilarigina soʻz yasashining leksik-semantik turini beradi, ular turlicha: leksik yo'l, semantik yo'l, leksik-semantik yo'l deb ataladi. Fonetik usul asosiy usullar (affiksatsiya, kompozitsiya, leksik-semantik) bilan birgalikda ko'rib chiqiladi. Tilshunoslar affiksatsiya, asoslash, kompozitsiya va kalka usullarini, K. M. Musayev esa karait tili misolida soʻz yasashning quyidagi usullarini ko'rsatadi: 1) affiksatsiya yoki morfologik va 2) soʻz yasashi yoki sintaktik. Qozoq tilida soʻz yasashining sintetik (morfologik), analitik (sintaktik) va leksik-semantik usullari farqlanadi va ular o'z navbatida quyidagi turlarga bo'linadi. 1) qo'shimcha; 2) soʻz tarkibi; 3) soʻz birikmasining qo'shma soʻzga o'tishi; 4) frazemaning qo'shma soʻzga qo'shilish vaqtida o'tishi; 5) fonetik; 6) leksik va grammatik; 7) leksik-semantik; 8) qisqartirish usuli. So'z yasovchi affikslarni tavsiflashda shuni ta'kidlash kerakki, ular ko'pincha gapdagi so'zlar o'rtasidagi munosabatni belgilaydi. Soʻz o'zgartiruvchi affikslarning asosiy mohiyati shundan iborat. Bu funksional tipdagi affikslar soʻzning lug'aviy ma'nosiga ta'sir qilmaydi. Qoraqalpoq tilida